

**Renovering av fasadpanel mm på
statliga byggnadsminnet
Vanäs fyr
i Vättern, Karlsborgs sn och kn, Västergötland.**

Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

1999

Västergötlands museum har, i enlighet med riksantikvarieämbetets beslut 1999-02-18, genom undertecknad fungerat som antikvarisk kontrollant vid renovering av Vanäs fyr vid Karlsborgs fästning i Vättern. Med anledning av att arbetena avslutats har läns museet sammanställt föreliggande rapport över arbetet.

Objekt

Vanäs fyr, Karlsborgs socken och kommun, Västergötland.

Beskrivning

Fyren är belägen vid Vanäs udde i Vättern, byggd på en mindre konstgjord ö ett tiotal meter ut i vattnet på uddens östra sida, något hundratal meter från uddens nordliga spets. Ut till fyren leder en spång vilande på två enklare stenkistor. Fyren står i jämnhöjd med det fd Garnisonssjukhuset på Karlsborgs fästning.

Den nuvarande fyren föregicks av en äldre fyrbyggnad av trä, påminnande om den nuvarande men med kvadratisk grundplan. Denna äldre fyr stod ett stycke norrut på udden och på land. Den nuvarande fyren är enligt Svensk Fyrlista uppförd år 1892. Fyren är byggd av trä på en sockel av kalksten med en åttakantig plan, uppåt avsmalnande i en konisk form. Höjden är ca 12 m.

Byggnadssättet består av åtta stolpar av fyrskuret virke, resta på en syllram och fästade till denna samt dubbade i kalkstenssockeln med smidda järnbeslag. Konstruktionen har därefter förstärkts utvändigt med först en inre liggande panel, och där utanpå klätts med en stående locklistpanel, vilken utgör fasad. Fotografier från 1900-talets första år visar byggnaden såsom nu med vitmålad stående locklistpanel.

Fyrens lanternin är byggd av järn och täckt med kopparplåt, samt krönt av en för denna typ av fyror karakteristisk rund knopp, också av kopparplåt. För utvärdig inspektion förekommer i fyrens övre del, kring lanterninen, en omslutande altan med gångbord av trä samt räcke och stag av smitt rundjärn.

Fyrens inre nås genom en sannolikt ursprunglig svartmålad bräddörr på bandgångjärn. Invändigt förekommer ingen annan fast inredning än en spiraltrappa vars steg är upplagda på en central spindel av trä jämte träklotsar på den nämnda inre panelen.

Kulturhistorisk status

Vanäs fyr är statligt byggnadsminne sedan 1978.

Tidigare renoveringsarbeten

Den hittillsvarande ytterpanelen bestod av varierande kling- och ramsågat virke med enkel oprofilerad locklist, målad med alkydoljefärg och senare möjligen även med akrylatfärg. Att döma av klotter och diverse inskriptioner var denna panel troligen uppsatt på 1970-talet. I vilken utsträckning fyren dessförinnan hade panelats om är obekant. Det är likaså obekant om panelen ursprungligen varit dekorerad med t ex en profilerad locklist.

Invändigt visar yngre, utbytta, delar av den horisontella panelen fläckar efter Cuprinol eller liknande impregneringsmedel, medan kvarsittande partier av äldre panel, liksom interiören för övrigt, är obehandlad.

Fotografier från 1902 och 1928 visar att det lilla taket över entréns halvmeterdjupa utbyggnad ursprungligen var utformat som ett sadeltak. Ett foto från 1935 visar taket efter ändring såsom nu som ett enklare plåttäckt pulpettak med ett fall ut från byggnadskroppen. I båda versionerna fanns/finns ett litet överljus om tre rutor (senare igensatt med galvaniserade plåtskivor). Till taket hör numera även ett stuprör i klen dimension med skarpa krökar. För övrigt har ingenting skett som förändrat fyrens karaktär.

Skadebild

- Mögelangrepp synliga på insidan av den liggande panelen. Därtill syntes invändigt fruktkroppar av vad som troligen var källarsvamp. (Sedan angreppen upptäcktes hade byggnaden torkats ut med hjälp av varmluftsfläkt, och de synliga fruktkropparna hade delvis torkat.)
- Några trappsteg trasiga.

Aktuella åtgärder

- Byte av fasadpanel. Rengöring och sanering.
- Anordnande av luftspalt mellan de båda panelskikten.
- Skarvning av yttre panel med avskiljande bleck.
- Målning med linoljefärg.
- Rep. av invändig trappa.

Arbetsbeskrivning

Muntlig genomgång på arbetsplatsen med representanter för Sjöfartsverket 1999-03-31 och 1999-04-21, varvid överenskoms:

- att byta panelen i sin helhet för att (enligt läns museets önskemål) erhålla en hyvlad yta, vilken bättre skulle överensstämma med fyrens nybyggnadstid. Den nya panelen skulle därvid sluta ett par cm ovanför kalkstenssockeln för förbättrad ventilation. Befintlig panel var monterad dikt mot sockeln, vilket sannolikt hade försämrat ventilationen och bidragit till att skapa gynnsamma förutsättningar för svampangreppen. Sjöfartsverkets förslag att vindpapp skulle monteras mellan panelerna på de fyra sidorna mot sjön accepterades av läns museet.
 - att utesluta den föreslagna luftspalten mellan panelerna, bl a för att undvika problem vid altanen, vars stag i annat fall hade kommit att delvis döljas och bredden på altanens inre gångbräda tvingats minskas,
 - att i enlighet med ämbetets beslut utesluta skarvning med avskiljande bleck, samt
 - att måla fyren med äkta linoljefärg.
- (Läns museet utvecklade synpunkter på val av panel och yta för oljemålning i en särskild skrivelse till Sjöfartsverket 1999-05-06.)

Utförda åtgärder

• *Stomme*

Sedan den befintliga ytterpanelen nedtagits uppdagades under arbetets gång, i slutet av april, ett omfattande angrepp av *hussvamp* i de norra delarna av fyren. Syllramen, golvträet och delar av panelen var kraftigt rötskadade och stora mängder karakteristiskt mycel kom i dagen. Bärande stolpar syntes emellertid vara oskadade.

Sedan alla rester av angripet virke, liksom synliga spår av hussvampen, avlägsnats sprutades fyrens inre av Anticimex med koncentration på de nedre delarna. Skadade delar av syllramen återställdes därefter med virke av samma dimensioner som befintligt (ca 200x200 mm), skarvade halvt i halvt vid hörnen. Härvid tillsågs att en ventilerande luftspalt på ca 15 mm anordnades mellan syllramen och kalkstenssockeln. Golvet i fyren (knappt hälften av hela golvytan) återställdes med ilagning med nytt virke i dimensioner lika det befintliga. Samtidigt anordnades på läns museets inrådan en öppningsbar lucka i det nya golvet, för att utrymmet under bjälklaget i framtiden skall vara möjligt att inspekteras, bl a för ev. vidare förekomst av svamp.

• *Panel mm*

Rötskadade delar av den inre horisontella panelen byttes ut. Utsatta sidor av fyren (huvudsakligen mot söder) kläddes med fiberduk av fabrikat "Rockwool Vindtät" i stället för den avtalade vindpappen. Materialet är tveksamt från kulturhistorisk synpunkt, men torde gå att ersätta vid framtida renoveringar. Ny utvändig (lodrät)

panel av 22x195 mm råplan med den hyvlade sidan utåt monterades, därtill en locklist 25x45, vilka mått huvudsakligen överensstämde med befintlig panel. Ny kopparplåt formad som en vulst monterades vid anslutningen till lanterninen. Panelen målades vit med Engvall & Claessons linoljefärg "Lasol". Dörren liksom smidesracket på altanen målades med svart linoljefärg. Befintligt stuprör återmonterades.

OBSERVERA!

Det är av största vikt att fyren kontinuerligt inspekteras på eventuell fortsatt förekomst av hussvamp, vilken är svår att utrota och har en benägenhet att återkomma.

• *Övrigt*

Invändigt utbyttes enstaka skadade steg i trappan.

Tillstånd

Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöavdelningen, i beslut 1999-02-18.

Antikvarisk kontroll

1:e antikvarie Thomas Carlquist, Västergötlands museum, 532 23 Skara.

Beställare, projektör och utförande

Sjöfartsverket genom Thonny Schön och Bo Nilsson,
Tekniska avdelningen, 601 78 Norrköping.

Besiktningar

Förbesiktning med anledning av att museet kontaktades av Sjöfartsverket i mars 1999. Besiktning inför påbörjad reovering och därefter ung. en gång i veckan under arbetets gång. Antikvarisk slutbesiktning i juni 1999.

Tidsperiod

Reoveringen påbörjades under april 1999 och avslutades i juni 1999.

Fotodokumentation

Negativ färgfilm. Negativ och papperskopior förvaras på Västergötlands museum, Skara.

Skara i dec. 1999

VÄSTERGÖTLANDS MUSEUM

Thomas Carlquist

1:e antikvarie